

«СИСТЕМА» В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРАВІ: ТЕХНОЛОГІЧНІ ПАРКИ ТА ІНШІ ІННОВАЦІЙНІ СТРУКТУРИ

Исследуется системный подход в хозяйственном праве к технологическим паркам и другим инновационным структурам с выяснением сути системы и их характеристик.

Ключевые слова: технологические парки, инновационные структуры, хозяйственная система.

The article examines the systemic approach in the economic law to technological parks and others innovation structures. It proposes the definition of their nature and features.

Key words: technological park, innovation structures, economic system.

У теорії господарського права поняття управління господарською діяльністю сформувалося на висновках загальної теорії управління і розглядається як управління одним із видів соціальних систем – управління господарськими системами, що здійснюється центрами таких систем¹. Слід відзначити, що в цілому системний підхід до господарського права України закладено Г.Л. Знаменським², а ще раніше в загальному вигляді В.К. Мамутовим³ щодо підвищення якості продукції. Існує певна систематизація знань в господарському праві (законодавстві), об'єднання цих знань в єдину систему, яка підпорядковується єдиній науковій меті та принципам.

Під господарською системою з урахуванням сучасної термінології, зокрема термінології ГК України, розуміється сукупність підприємств, об'єднань, інших суб'єктів господарювання та суб'єктів, що здійснюють управління цією системою

© ВАСИЛЕНКО Микола Дмитрович – доктор фізико-математичних наук, професор Одеської національної юридичної академії

(суб'єктів організаційно-господарських повноважень), яка сама як підсистема входить в єдину економічну систему держави. Як система господарське право, яке включає й інноваційну діяльність в якості особливої господарської діяльності, принципово теж підпорядковується усім вимогам теорії систем. Однак у правовій науці системний аналіз практично не застосовувався, як і в управлінні інноваційною діяльністю. В такому сенсі фахівці розглядають методи як способи здійснення організуючого впливу у стосунках між суб'єктами та об'єктами управління⁴. Такий підхід логічно розглядати з позицій системного аналізу, де завжди є об'єкт і суб'єкт управління. Оскільки в інноваційній діяльності його майже не розглядали, тому зупинимося на ньому більш детально. Деякі елементи системного підходу в аналізі господарських систем з позицій правового регулювання наведено в роботі О.М. Вінник⁵.

Системний підхід в господарському праві має спиратися на дослідження управління організацією, на системний підхід в аналізі правових відносин. Системний підхід передбачає розгляд будь-якого об'єкта як системи, а системність як загальну властивість матерії. У структурі сучасних системних досліджень треба виділяти три взаємозв'язані напрями: загальну теорію систем, системний підхід і системний аналіз. Основним завданням системного підходу є відображення принципів, понять і методів системних досліджень на рівні загальнонаукової методології. Системний аналіз в основному має справу з розробкою методологічних засобів досліджень, включаючи управління системами з урахуванням людського цілеспрямованого чинника. Загальна теорія систем має виступати як загальна наука про системи будь-яких типів, а системний підхід виступає як один із загальнонаукових методологічних напрямів⁶. Він орієнтований не на яку-небудь спеціальну, а на науку в цілому, на інтеграцію досягнень суспільних, природничих і технічних наук, а також на досвід практичної діяльності, перш за все в області організації і управління складними організаційно-технічними системами. Разом з тим системний підхід, не претендуючи на філософську спільність висновків, виступає в правовій науці як одна із сполучних ланок між філософсько-правовою методологією і методологіями спеціальних наук, наприклад господарського права та його підсистем. Системним аналізом же є певний тип науково-технічної діяльності, направлений на дослідження та створення складних і надскладних об'єктів. Системою у сучасному розумінні є певна сукупність внутрішньо взаємозалежних частин, що утворює єдине ціле, яка набуває нових властивостей і рис, не притаманних утворюючим її елементам⁷. Організаційна система визначається як сукупність внутрішньо взаємозалежних частин організації, що формує якусь цілісність. При цьому організаційна система має вихід, мету і вхід, що гарантує зв'язок із зовнішнім середовищем, а також зворотний зв'язок. Підсистема – сукупність взаємозв'язаних елементів, здатна виконати відносно незалежні функції, підцілі якої направлені на досягнення загальної мети системи. Назва підсистеми підкреслює, що така частина системи повинна володіти деякими властивостями системи (зокрема, властивістю цілісності). Розчленовувавши систему на підсистеми, слід мати на увазі, що так само, як і при розчленовуючи системи на елементи, виділення підсистем залежить від мети і може мінятися по мірі її уточнення і розвитку уявлень про систему, що аналізується.

Важливою складовою системи виступає зв'язок, який є важливим для функціонування системи, він забезпечує обмін між елементами системи – речови-

ною, енергією і інформацією. Одиначним актом зв'язку виступає дія. Зв'язок – фактично це те, що сполучає елементи і властивості в системному процесі в ціле.

Таким чином, поняття «зв'язок» входить в будь-яке визначення системи і забезпечує виникнення і збереження її цілісних властивостей. Разом з тим зв'язок в якійсь мірі характеризується як обмеження міри свободи елементів, що входять в систему, бо, вступаючи в зв'язок один з одним елементи втрачають частину своїх властивостей, якими вони потенційно володіли б у вільному стані. Зв'язок можна характеризувати напрямом, силою (потужністю) і характером (виглядом). Дуже важливу роль у функціонуванні і моделюванні систем відіграє поняття зворотного зв'язку. Зворотний зв'язок може бути позитивним, коли зберігається тенденція змін, що відбуваються в системі, тобто вихідного параметра, і негативним, коли він протидіє тенденції зміни вихідного параметра, тобто, коли зв'язок направлений на збереження необхідного значення цього параметра. Досить наочним для функціонування технопарків є зв'язок технопарк – центральні органи виконавчої влади, де зв'язком виступає інноваційний проект. Зворотний зв'язок є основою саморегулювання, розвитку систем, пристосування їх до умов існування, що змінюються.

Між тим, властивість відображає якість, що характеризує параметри елементу або сукупності елементів, хоча якість є зовнішнім проявом внутрішнього стану і архітектури елементу або сукупності елементів. Крім того, якість включає також зовнішній прояв того способу, за допомогою якого отримують знання про елемент або сукупність елементів, ведуть за ним спостереження або за допомогою елементу вводять в процес. Тому властивість дає можливість описувати елементи системи або сукупності елементів системи кількісно, виражати їх в одиницях, що мають певну розмірність. В свою чергу, структура системи є стійкою і впорядкованою у просторі та часі сукупністю її елементів і зв'язків. Порядок входження елементів підсистеми, послідовність об'єднання підсистем в цілісну систему разом з самими елементами утворює структуру системи. Значення системного підходу в дослідженні організацій полягає в тому, що він дозволяє застосовувати універсальні закони розвитку, властиві різним системам, у конкретних умовах, досягаючи значної глибини розуміння суті і результативності в діяльності організації. Системний підхід до діяльності організації дозволяє осмислити те, чим займається організація, і забезпечити вертикальний зв'язок між різними процесами управління від стратегічного планування і бачення перспектив вищим керівництвом до оперативного управління лінійними керівниками і навіть безпосередньої діяльності кожного працівника.

Головна властивість системи – це її цілісність, що виявляється в єднанні всіх складових елементів і додає цілому нові властивості й характеристики, не притаманні окремим елементам системи, і робить її відмінною від них. До властивостей системи також відноситься:

- ієрархічність структури, що зв'язана з підпорядкуванням одних елементів іншим і багаторівневою організацією;
- наявність різноманітних зв'язків, як горизонтальних, так і вертикальних, або зворотного зв'язку;
- структурність, що характеризує визначену стійку організацію взаємозв'язку і взаємозалежності;
- множинність елементів, що характеризує повторюваність визначених елементів, заснована на схожості окремих властивостей елементів цілого при збереженні деяких індивідуальних розходжень цих елементів.

Таким чином, усе розмаїття систем фахівці поділяють на дві великі групи матеріальних і абстрактних систем⁸. У свою чергу матеріальні системи поділяють на живі і неживі (неорганічної природи). Живі також можуть бути соціальні та не-соціальні. Розрізняють закриті і відкриті системи. Для відкритих систем ще характерна наявність взаємодії з навколишнім середовищем шляхом передачі інформації, енергії або безпосередньо речовини.

Матеріальні системи існують у реальному обсязі і часі. Розрізняють три види матеріальних систем: біологічні, механічні, соціальні. Кожна з цих систем може бути: штучною або природною, відкритою або закритою, твердою або м'якою; передбачуваною (із заздальгідь визначеним результатом) або ймовірною (погано прогнозованою результатом - вибори). Абстрактні системи – це умоглядні уявлені образів або моделей матеріальних систем, що у свою чергу можна розділити на описові (логічні) і символічні (математичні).

Характерними ознаками системи є: наявність сукупності окремих частин або елементів; взаємозв'язок елементів; наявність різних рівнів; ієрархічність і субординаційний зв'язок; зв'язок із зовнішнім середовищем; існування мети і цілеспрямованість; здатність зберігати основні параметри і характеристики в нових умовах зміненого навколишнього середовища (гомеостазис)⁹. Для соціальних систем властиві деякі власні особливості:

- 1) чітко позначена ціль;
- 2) підпорядкування завдань окремих елементів системи загальній меті системи;
- 3) наявність завдань для кожного елемента системи і загальної мети для цілого;
- 4) наявність визначених взаємин між елементами системи;
- 5) наявність органу управління в системі;
- 6) обов'язкове існування зворотного зв'язку;
- 7) функціонування елементів системи на основі розподілу ролей, обумовлених попередньою домовленістю, а не природною обумовленістю.

Таким чином, будь-яка установка (процес) є системою, для управління і дослідження якої цілком доречно використання системного підходу. В господарському праві фактор людського впливу суттєво відрізняє його від усіх інших систем живої та неживої природи. В суспільстві суб'єкт і об'єкт управління в рівній мірі володіють соціальною активністю. Суб'єкт управління не може ігнорувати реакцію об'єкта управління на власну діяльність. Тому загальні принципи однаково можуть бути застосовані до управління різними галузями суспільства. До методів функціонування органів державної влади відносяться ті, за допомогою яких здійснюється управління, розробляються, приймаються та реалізуються владно-управлінські рішення. Хоча ці методи безпосередньо пов'язані з практичною реалізацією державної влади, її управлінським впливом на об'єкти управління відповідно до інтересів та волі держави, вони можуть бути використаними також для забезпечення реалізації цілей і функцій державного управління, оскільки в них містяться механізми встановлення взаємовідносин між суб'єктом і об'єктом державного управління, реалізації компетенції суб'єктів управління, цілеспрямованого впливу на суб'єкти управління для вирішення управлінських завдань згідно з владно-юридичними повноваженнями органів державної влади.

Системність має стати основою господарювання та державної інноваційної політики, в тому числі й правової складової. Важливим є взаємодія в системі

«право – гарантія». Як відзначає С. С. Алексєєв, в якості такої центрального лага (підсистеми) в ній виступають юридичні права інноваційної¹⁰. В такому разі, ключовим завданням інноваційної політики стає розгортання національної інноваційної системи, яка відсутня в країні, тобто створення і вдосконалення всіх ланок механізму забезпечення впровадження у господарство наукових розробок і нових технологій. Такий висновок співпадає з розумінням національної інноваційної системи, наведеним О.Є. Атамановою у монографії¹¹. Вона вважає, що національна інноваційна система, як категорія системного порядку, характеризується структурованістю, цілісністю, відособленістю, підпорядкованістю загальній меті стимулювання, забезпечення й поширення інноваційних трансформацій. Національна інноваційна система не лише охоплює сферу, яка генерує нові знання та доводить їх до стану практичного застосування та впровадження, а й виступає механізмом реалізації інтелектуального капіталу держави. Більше того, вона утворює структуру, яка безпосередньо забезпечує протікання інноваційних процесів¹². Однак автор вважає, що в розвиток поглядів О.Є. Атаманової щодо національної інноваційної системи має бути покладено спеціальний режим господарювання діючих технологічних парків. Причина таких поглядів автора пропонуваної статті полягає в тому, що на середину 2009 року інших інноваційних структур, крім технологічних парків, в Україні практично просто не існує.. Бізнес-інкубатори, які були створені раніше, практично або не працюють як інноваційні структури, або знищені¹³. Можна говорити про практичну відсутність в країні інших інноваційних структур. Новим Законом України «Про наукові парки» передбачається створення мережі наукових парків на базі провідних університетів країни¹⁴. Це має розширити автономію університетів з науково-інноваційної діяльності, створити спроможні інноваційні центри.

На момент написання цієї статті в Україні існував тільки один науковий парк – науковий парк «Київська політехніка»¹⁵. Однак це навряд чи можна називати ще системою. Слід зауважити, що національну інноваційну систему, про яку пише О.Є. Атаманова¹⁶, в Україні досі ще не створено. На це вказується і в Постанові Верховної Ради України¹⁷ за результатами парламентських слухань «Стратегія інноваційного розвитку України 2010-2020 роки в умовах глобалізації нх викликів», які відбулися 17 червня 2009 року. Точка зору автора співпадає з баченням цього процесу С. Ніколаєнком¹⁸. Національну інноваційну систему схематично можна уявити у вигляді чотирьох великих секторів, пов'язаних сукупністю правових механізмів і фінансово-економічних інструментів підтримки основних процесів: наукових досліджень, розробок технологій, виробництва інноваційної продукції та її кінцевого споживання. Необхідно створити ефективну інфраструктуру, функціонування якої спрямоване на інноваційний розвиток економіки і просування національних товарів та послуг на світовий ринок високотехнологічної продукції. Ще в 2005 році Міністерство освіти і науки України підготувало та подало комплексні пропозиції щодо активізації інноваційної діяльності в Україні¹⁹. Однак принципів змін не відбулося.

Аналізуючи національну інноваційну систему, О.Є. Атаманова робить висновок, що національна інноваційна система, з одного боку, є генератором нових знань та виконує трансформаційну функцію забезпечує їх доведення до стану інноваційних продуктів та інновацій, а з другого, – нею самостійно визначаються напрямки інноваційних процесів, активність і результативність інноваційної діяльності суб'єктів господарювання²⁰. Автор цієї статті вважає, що національна

інноваційна система складає систему з чотирьох вищезгаданих підсистем, що утворюють свого роду закінчений цикл – інноваційну систему. Такий цикл фактично в цілому і зокрема в рамках держави створено так і не було. Тому можна стверджувати, що національну інноваційну систему в Україні так і не було створено, не зважаючи на те, що уряд мав затвердити до кінця 2006 року Концепцію розвитку національної інноваційної системи²¹.

На вказаних вище парламентських слуханнях 2009 року запропоновано створити при парламенті Консультаційну раду з питань формування і реалізації національної інноваційної системи, про необхідність створення якої мова ведеться вже на протязі останніх кількох років на парламентському і інших рівнях. Однак по факту на сьогодні національної інноваційної системи в Україні досі немає. В зв'язку з цим урядом було рекомендовано удосконалити структуру державного управління у галузі інноваційної діяльності, розмежувавши функції центральних органів виконавчої влади, запровадити принципи одноосібної відповідальності та стабільності.

Таким чином, система повинна охопити правове регулювання інноваційною діяльністю, заходи по підвищенню інноваційної активності і розвитку інноваційної інфраструктури, розробку економічних і фінансових інструментів державної підтримки інновацій, формування мережі інноваційних центрів, сприяти підвищенню інноваційної культури. Разом з тим, слід приділити особливу увагу публічним заходам щодо пропагування інноваційної діяльності на державному і правовому рівнях, виявляючи системні уявлення про саму інноваційну діяльність.

1. Дружинин В.В., Конторов Д.С. Проблемы системологии. – М., 1976. – 296 с.; Игнатъева А.В., Максимцов М.М. Исследование систем управления: Учеб. пособ. – М., 2002. – 157с. 2. Знаменский Г.Л. Общественный хозяйственный порядок и законодательство // Государство и право. – 1994. – № 4. – С. 61–69. 3. Мамутов В.К. Правовое обеспечение инновационной деятельности // Инновационный розвиток України: наукове, економічне та правове забезпечення: Всеукр. наук.-практ. конф., 27-28 жовт. 2006 р.: Тези доп. / Упоряд. О.В. Петришин, М.О. Кизим. – Х., 2007. – С. 82–96. 4. Вітнік О.М. Системний підхід до розв'язання проблеми гармонізації публічних і приватних інтересів у господарській діяльності // Юридична Україна. – 2003. – №1. – С. 37-45. 5. Дружинин В.В., Конторов Д.С. Цит. работа. 6. Там само. 7. Там само. 8. Игнатъева А.В., Максимцов М.М. Цит. работа. 9. Там само. – С. 200. 10. Алексеев С.С. Теория права. – М., 1995. – С. 247–249. 11. Атаманова Ю.С. Господарсько-правове забезпечення інноваційного політики держави: Монографія. – Х., 2008. – 424 с. 12. Там само. 13. Мазур А.А., Гагауз І.Б. Современные инновационные структуры: Монографія. – Х., 2005. – 348 с. 14. Закон України від 25 серп. 2009 р. № 1563-VI «Про наукові парки» // Голос України. – 2009. – №149. – С.10–11. 15. Закон України «Про науковий парк «Київська політехніка» від 22 груд. 2006 р. № 525-V // ВВР України. – 2007. – № 10. – Ст. 86. 16. Атаманова Ю.С. Цит. праця. 17. Стратегія інноваційного розвитку України 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. 18. Закон України «Про науковий парк «Київська політехніка» від 22 груд. 2006 р. № 525-V. 19. Ніколаєнко С. Національна інноваційна система – дорога в майбутнє // Інтелектуальна власність. – 2005. – № 9. – С. 4–7. 20. Атаманова Ю.С. Цит. работа. – С. 88–89. 21. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 квітня 2006 року № «Про стан науково-технологічної сфери та заходи щодо забезпечення інноваційного розвитку України» від 11 лип. 2006 р. № 606/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 28. – Ст. 2005.